

Op Pad met ...

Anne van Kuijk langs de Dommel

Verbinding als kernkwaliteit van de Dommel

CV Anne van Kuijk

2013 – heden
Adviseur Omgevingskwaliteit, Provincie Noord-Brabant

2001 – 2013
Beleidsmedewerker, Provincie Noord-Brabant (ruimte, sociaal beleid, communicatie)

1998 – 2001
Assistent-projectleider Streekplan, Provincie Noord-Brabant

1991 – 1998
Stedenbouwkundig adviseur, Gelders Genootschap, Arnhem

1988 – 1991
Onderzoeksassistent sociologie van de ruimtelijke ordening, TU Eindhoven

Opleiding:
TU Eindhoven, Bouwkunde, afstudeer-richting Stedenbouwkundige planologie

Anne van Kuijk is als adviseur Omgevingskwaliteit bij de provincie Noord-Brabant betrokken bij de Landschapstriënnale 2021, in het bijzonder bij het landschapslaboratorium Brabantse beken (zie kader op pagina 170). Vakmatig en persoonlijk heeft zij een grote liefde voor de Dommel. De Dommel is volgens haar een belangrijke verbinder; ecologisch, landschappelijk en sociaal. Anne neemt ons mee naar de Dommel bij de Odaberg, ten zuiden van Sint-Oedenrode; een plek waar deze nog meandert.

Een deel van de meanders is in het verleden afgesneden, om water voor de landbouw snel af te voeren. Nu worden ze vanwege de veranderde wateropgave, naast afvoer ook waterberging, juist hersteld, zoals bij de Eschestroom vlak voor deze de Dommel instroomt. Wat vind je daarvan?

"Hermeandering is een manier om het water langer in het gebied te houden. Het is niet de enige oplossing, maar onderdeel van een bredere aanpak. Het is allemaal onderdeel van een groter geheel. Om tot duurzame oplossingen te komen kijken we naar het hele bekenlandschap: de systeembenadering. Dus niet alleen naar de directe stroom, maar naar de beek in zijn hele omgeving, waaronder de hogere zandgronden. Hoe kunnen we daar bijvoorbeeld de sponswerking van de bodem verbeteren?"

Wat zijn de kernkwaliteiten van de Dommel?
"Wandelend over het Dommelpad kom je door verschillende landschappen, verschillende buurtschappen, zelfs midden door Eindhoven. Die variatie vind ik dé kernkwaliteit van de Dommel. De Dommel is van oorsprong tot monding een verbinder tussen steden, dorpen en gehuchten, die daar niet toevallig zijn ontstaan. De Dommel verbindt mensen, hun identiteit, hun verbondenheid met die plek. Ik ben opgegroeid in een dorpje aan de Dommel, heb gestudeerd in Eindhoven aan de Dommel en woon nu in Sint-Oedenrode aan de Dommel. Mijn hele leven is verbonden met die Dommel.

In de Dommelvallei zijn veel mensen betrokken bij de Dommel door vrijwilligerswerk, zoals educatie, natuurbeheer, zwerfafval opruimen of samen een nieuwe voetgangersbrug ontwikkelen. Mensen schrijven er gedichten en verhalen over; maken foto's voor het plaatselijke krantje of sociale media. In Eindhoven is dat precies hetzelfde: de Dommel stroomt dwars door de stad en verbindt belangrijke plekken waar Eindhovenaren en expats werken. De High Tech Campus, het centrum van Eindhoven, de parkenstructuur, de TU/e-Campus, fiets- en wandelroutes, het is allemaal verbonden aan de Dommel."

Verbinden heeft voor jou een positieve associatie. Vroeger waren beken open riolen en vijandig.

"Dat is voor de Dommel ook heel lang zo geweest. In mijn jeugd zwommen er ratten. Er is veel geïnvesteerd in de waterkwaliteit. In Sint-Oedenrode is twintig jaar geleden een plan gestart voor een park rond de Dommel, het Plan Dotterbloem. Daardoor is de Dommel in plaats van een achterkant die stinkt nu een voorkant geworden waar je je mee verbonden voelt en waar je van geniet. Er verdrinken nog steeds mensen en dat maakt veel indruk. Het besef dat zo'n rivier door de dorpen stroomt en kan overstromen, zoals onlangs in Zuid-Limburg, dringt steeds

meer door. We moeten leren meebewegen met het water vanwege perioden met wateroverlast en perioden van grote droogte. Hoe kun je slim water opvangen en gebieden creëren waar het water gebufferd kan worden? Als de Dommel door een dichte dorpskern stroomt heb je niet veel ruimte en moet je met keringen werken. Daarbuiten is meer ruimte voor overstroming. We moeten het natuurlijk systeem van bodem en water in de vingers krijgen. In plaats van technologie leidend laten zijn, moet je technologie combineren met de logica van het water- en bodemsysteem. Dat leidt tot een verbetering van de omgevingskwaliteit.

Ik zal niet zeggen dat het in het stroomgebied van de Dommel allemaal vloeiend verloopt. Er zijn zo veel belangen, juist omdat we in een verstedelijkt gebied zitten. Het is altijd proberen er samen uit te komen. Dat is de strategie van Brabant, en we zijn ervan overtuigd dat dit de enige manier is. Natuurlijk stokken die processen regelmatig, bijvoorbeeld wanneer een grondeigenaar niet meewerkt, maar in steeds meer gebieden lukt het.”

Zijn er nog meer kernkwaliteiten dan de verbindingfunctie en de verbondenheid van mensen?

“Water, biodiversiteit, natuur, recreatie,

toerisme en erfgoed. Omgevingskwaliteit in de brede zin van het woord. Een voorbeeld is het watermolenproject van Molenstichting Noord-Brabant met vele partners. De watermolens zijn vormend geweest voor het Dommellandschap. Het gaat niet alleen om die watermolens op zich, maar om de hele keten van molens, die een cascade van watermolenlandschappen vormt. Het opstuwen van het water vóór de molen en vervolgens het wegstromen ervan had veel invloed op de waterhuishouding, de biodiversiteit en de landschapsvorming rond die watermolens. Kunnen wij vanuit de herkomstwaarde van die molens en de logica van de watermolenlandschappen aanknopingspunten vinden voor de water- en biodiversiteitsopgave?”

Wat bedoel je met ‘water moet leidend zijn’?

“Tijdens de Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam, 2013-2014, hebben we deelgenomen met het BrabantStadatelier om de ruimtelijke toekomst van Brabant op de onderzoekstafel te leggen. De conclusie van het ontwerpend onderzoek was: Je moet in Brabant stoppen met de stedenontwikkeling, natuurontwikkeling en landbouwontwikkeling los van elkaar. Dat werkt niet meer; je moet naar een verweven aanpak. Dat is verbeeld op een groot geweven tapijt, dat in de hal van het provinciehuis hangt. De ontwerpers zagen de wateropgave als grote en centrale opgave voor de toekomst. Als je andere opgaven met die wateropgave verbindt,

combineer je ook verschillende partijen. Dat gedachtengoed is in verschillende gebiedsprocessen in praktijk gebracht. Bijvoorbeeld in landschapspark Pauwels bij Tilburg; daar wordt een waterlandschap ontwikkeld in combinatie met bos, waarbij historische waterstructuren worden benut als aanknopingspunt voor de water- en droogteopgave rond Tilburg.

In die zelfde tijd startte het waterschap samen met de gemeente Sint-Oedenrode, nu onderdeel van Meierijstad, de volgende fase van het werken aan de Dommel. De kans op overstromingen neemt toe. Het waterschap dacht nog aan technische oplossingen, maar was dat wel passend? We hebben net twintig jaar geïnvesteerd in een parkachtige ontwikkeling van de Dommel door het dorp; dijken doen de omgevingskwaliteit daarvan teniet. De droogteproblematiek kwam in die tijd steeds sterker naar voren. Nu komen op enkele plekken dijkjes. Elders zijn er gebieden voor waterberging. Dat is maatwerk volgens de verweven aanpak. en die was er niet gekomen zonder de actieve betrokkenheid van het dorp en de lokale en historische kennis van de watersystemen.”

Is dat model ook toegepast in het buitengebied? Kan je dat opschalen?

“Dat zal wel moeten.

Als je de wateropgave centraal stelt moet je heel precies kijken naar het bodem- en watersysteem, en wat er nog meer speelt. Of je nu binnen de bebouwde kom zit, aan

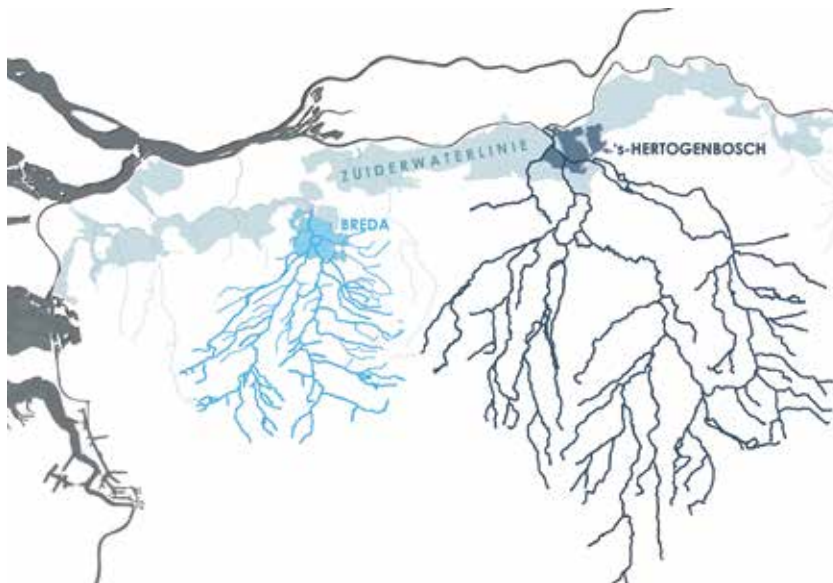
de stadsrand of daarbuiten, het is overal aan de orde. De wateropgave is, zei Paul van Dijk van Waterschap De Dommel altijd, nooit alleen een wateropgave. De waterschappen hebben een kerntaak, maar voelen zich ook onderdeel van andere opgaven.”

Als je het grotere systeem wilt beheren, is een leidende overheid nodig. Jij stelt juist de lokale inbreng en de persoonlijke contacten centraal.

“Het is de combinatie. De overheid heeft verantwoordelijkheid en middelen. Voor een bepaald gebied en een bepaalde gemeenschap moet je nagaan wat de beste

manier is. Je moet niet zomaar iets dropen in een gemeenschap, maar je voegen naar die gemeenschap. Je kunt dan betere gesprekken voeren en komt er dan achter waaróm iemand dwarsligt. Je krijgt meer lokale kennis dan wanneer je dat van achter je bureau of computerscherm uitzoekt.”

We hebben geen tijd meer om het zo aan te pakken. De problemen van klimaatverandering, droogte en nattigheid zijn urgent. Vandaar het pleidooi voor een nationale landschapscommissaris, die door kan drukken. Gemeenschappen die zeggenschap willen over hun omgeving is een prachtig idee, maar het werkt niet voldoende.

De twee primaire beeksystemen van Brabant als kerngebieden in het Van Gogh Nationaal Park. In zwart het systeem waarvan de Dommel onderdeel is. Bron: Masterplan Van Gogh Nationaal Park. 's Hertogenbosch. 2020.

“Het werkt wel. Als de urgentie wordt gevoeld, en dat is het geval, krijgt de overheid veel meer mandaat van de burger. Als die overheid denkt hier wel even overheen te banjeren kan ze het vergeten. In een land als Nederland, met zijn democratische constellatie, zijn ‘wisdom of the crowd’, en zijn betrokkenheid, kun je niet anders dan het met elkaar uitvinden. Het argument ‘het moet, het is dringend en anders gaat het fout’ geloof ik niet. Waarom groeit de weerstand tegen bijvoorbeeld de energietransitie? Omdat je een gevoel van machteloosheid krijgt, waardoor je al per definitie nee zegt. Al generaties werken we samen aan het landschap. Ik geloof heel

erg in de Brabantse aanpak, het met elkaar ontwikkelen, samen urgentie voelen en tot actie komen. Als je ziet wat er in het Groene Woud, een van de kerngebieden in het Van Gogh Nationaal Park, is gerealiseerd: dat is ongekend.”

Er is scepsis over de Brabantse landbouw. Die wil helemaal niet, kijk maar naar het mestprobleem, het varkensprobleem, het stikstofprobleem.

“Dit beeld van de agrarische sector is geen realiteit. Natuurlijk heb je in elke sector extremen. Vergeet ook niet dat de Brabantse boeren onderdeel zijn van wereldwijde ketens. Maar ik zie ook hele

goede voorbeelden. De Duinboeren bij de Loonse en Drunense duinen bijvoorbeeld zijn al wel twintig jaar bezig met wat we nu ecologische of kringlooplandbouw noemen. Gaandeweg begint die beweging op gang te komen.”

In het Masterplan Van Gogh Nationaal Park (NP) wekken twee plaatjes van een beekdallandschap de indruk dat de intensieve veehouderij zal verdwijnen.

“Het beleid voor de Dommelvallei is gericht op natuurontwikkeling en andere kwaliteiten. De intensieve veehouderij dicht bij de rivier zal geleidelijk wel verdwijnen of omschakelen. Maar ik denk niet dat de intensieve veehouderij helemaal zal verdwijnen uit Brabant. Dat is niet alleen een Brabantse vraag, maar ook een zaak van Europa en de wereldmarkt. We investeren in innovatie. Waar je al een concentratie van de agrosector hebt, ontstaat een modern landbouwlandschap. Op een gegeven moment ontstaat kringlooplandbouw, waarbij ook het landschap zal veranderen omdat je meer ruimte nodig hebt en inspeelt op natuurlijke omstandigheden.

De kracht van het concept Van Gogh Nationaal Park is dat je stedelijke ontwikkeling, landbouw en natuur niet meer los van elkaar ziet. Het gedachtegoed van Van Gogh Nationaal Park zie ik onder meer als een verdieping van de Omgevingsvisie van Noord-Brabant. Dit gedachtegoed is een beweging die past bij het tijdperk waarin Brabant zich nu bevindt. De sociale net-

werken rond stedelijke ontwikkeling en de sociale netwerken verbonden aan het landelijke gebied moeten we met elkaar verweven. Dat hebben we de laatste zes jaar welbewust in gang gezet en het masterplan Van Gogh Nationaal Park is een cumulatieve van die beweging. De Landschapstriënnale 2021 heeft dat moment mooi gemarkeerd.”

We hebben nieuwe verhalen nodig over het landschap, met het oog op de grote opgaven. Het oude verhaal van bescherming werkt niet meer. Wat kunnen we van de nieuwe generatie verwachten, die het landschap leert kennen vanachter de computer? “Mam, landschap is iets voor oude mensen”, zei onze jongste dochter toen ze 16 was. Zij schaaft landschap in dezelfde categorie als erfgoed, museum, suf, er mag niets. Dat is zeker ook een kwestie van leeftijd, toen ik 16 was dacht ik misschien ook zo. Naarmate je ouder wordt ga je je meer hechten aan waar je vandaan komt. Je krijgt andere waarden dan jong, wild, snel en toekomst. Voor een deel kun je jonge mensen wel bereiken voor het landschap, voor een deel ook niet. Bij de opleidingen vloeien de vakgebieden steeds meer in elkaar over. Van een afstudeerproject op de Academie voor Bouwkunst kun je bijna niet meer zien of het gemaakt is door een student stedenbouw, architectuur of landschapsarchitectuur. Zij vinden die verbanden vanzelfsprekend. De studenten van nu, de generatie van de digitalisering,

de smartphone en de snelheid, willen het aardse ervaren. Iets maken met natuurlijke materialen. Niet alleen jong, snel, wild, maar ook rust, stilte, bezinning. Ze willen aan de ene kant een bijdrage leveren aan de grote opgaven, en tegelijkertijd het heel dichtbij zoeken, heel tastbaar maken. Andere verhalen dus.”

JOS DEKKER & GEERT DE BLUST

Anne van Kuijk draagt dit interview op aan Paul van Dijk, strateeg bij Waterschap de Dommel, die op 5 juli 2021 na een kort ziekbed overleed. Zijn boodschap uit de film voor het landschapslaboratorium Brabantse Beken voor de Landschapstriënnale 2021 klinkt door in dit interview op YouTube: bit.ly/paulvandijk

Mozaïekcode

Onderdeel van de Landschapstriënnale 2021 (zie kader in LANDSCHAP 1 van dit jaar) was het landschapslaboratorium Brabantse beken. Daarin stond het samenwerken aan het bekenlandschap centraal. Een van de producten is de Mozaïekcode.

Het tapijt van het IABR-BrabantStadatelier verbeeldt het verhaal van de verweving van stad, natuur en landbouw, waarbij de wateropgave centraal staat. Met het verhaal van verweven en de centrale wateropgave is de afgelopen jaren ervaring opgedaan. Die ervaringen zijn bij elkaar gebracht in de Mozaïekcode, onder het motto 'Alles begint met water'. De Mozaïekcode bestaat uit negen tegeltjes, met achter elke tegeltje een toelichting met ervaringen en andere informatie.

1. Ervaar het landschap
2. Trek een cirkel rond het gebied en geef het een naam
3. Laat de logica van het water leidend zijn
4. Koester schoonheid en bewaak kwetsbaarheden
5. Zet een stip op de horizon en werk daar stap voor stap naar toe
6. Benoem de waarden van een gebied en van de gebruikers
7. Dansen met wel 40 partijen in een breed samenspel
8. Schep speelruimte om te kunnen doen
9. Ontmoet elkaar bij de dorpspomp

www.brantsebeken.nl/mozaiekcode

Dansen met 40 partijen

Anne van Kuijk over de Mozaïekcode: "In mijn werk wordt veel bediscussieerd en besloten zonder dat het landschap écht ervaren wordt, zoals tegel 1 bepleit. Ter plekke gaan kijken, het ruiken, voelen, proeven, de lokale kennis benutten, dat is helemaal niet zo vanzelfsprekend.

Een mooi voorbeeld van de dans met 40 partijen, tegel 7, is het project 'De levende Beerze', een gebiedsontwikkeling die al lang gaande is. Een netwerk van lokale gemeenschappen, waterschap en overheden werkt met een gezamenlijke aanpak waarin verantwoordelijkheden, financiële middelen en instrumenten worden gecombineerd. Verhalen, lokale betrokkenheid, kunst in het landschap; alles komt daar samen. Ook hier waren moeilijke fasen, maar nu stroomt het weer. Dat heeft te maken met vertrouwen, urgentie en kansen zien."

www.brantsekempen.eu/portfolio-items/boek-leve-de-kleine-beerze/

Ervaar het landschap!

Trek een cirkel rond het gebied en geef het een naam

Laat de logica van water leidend zijn

Benoem de waarden van het gebied en van de gebruikers

Zet een stip op de horizon en werk daar stap voor stap naar toe

Koester schoonheid en bewaak kwetsbaarheden

Dans met wel 40 partijen in een breed samenspel

Schep speelruimte om te kunnen doen

Ontmoet elkaar bij de dorpspomp